

Prof dr Snežana Soković,
Višnja Randelović¹

Sudovi za drogu - iskustva alternativnog pristupa kontroli kriminaliteta narko-zavisnika

Krivično-pravna reakcija na kriminalitet u vezi sa drogama predstavlja veliki izazov za savremene sisteme kontrole kriminaliteta. Generalno posmatrano, uočavaju se dva ključna razloga zbog kojih se suštinski dovodi u pitanje adekvatnost i delotvornost krivično-pravnih mehanizama kontrole narkokriminaliteta. Prvi razlog se tiče činjenice da krivično-pravno sankcionisanje u najvećem broju slučajeva ne može da neutrališe i reši osnovni uzrok vršenja ovih krivičnih dela a to je problem zavisnosti od narkotika. Obim narkokriminaliteta, kao i zavisnost od narkotika, u širem socijalnom smislu, jesu tržišno uslovljeni, zasnovani na profitu i održavanju visoke potražnje. Iz tih razloga narkokriminalitet generalno prati značajan "izmeštajući efekat", koji relativno brzo poništava posledice krivično-pravne reakcije na izvršena krivična dela. Na mesto sankcionisanih prestupnika vrlo brzo se uvode nova lica radi održavanje postojeće mreže ponude i potražnje. U krajnjoj liniji to znači da bi jedino redukcija potražnje narkotika mogla da bude trajno rešenje, i za kriminalitet prizvodnje i distribucije droga, kao i za narkomanski kriminalitet, što svakako prevazilazi okvire krivično-pravne reakcije. Drugi suštinski razlog sumnje u delotvornost krivično-pravne reakcije tiče se prirode zavisnosti od narkotika kao ključnog činioca kriminalnog ponašanja za prestupnike koji i nakon sankcionisanja ponovo vrše krivična dela. Zavisnost od narkotika je, suštinski posmatrano, multi relapsno stanje koje se ne tretira na isti način kao druge bolesti organskog karaktera. Stoga se svako novo krivično delo učinjeno od strane istog prestupnika može se posmatrati, ne samo kao kršenje zakona u povratu, nego i kao relaps stanja adikcije, zbog čega je samo (krivično)pravno sankcionisanje očigledno nedovoljno i neadekvatno.

¹ Dr Snežana Soković, redovni profesor, Pravni fakultet, Univerzitet u Kragujevcu;
Višnja Randjelović, asistent, Pravni fakultet, Univerzitet u Kragujevcu

1. Raskršća i dileme savremenih pristupa kontroli kriminaliteta narkozavisnika

Tradicionalni sistem sankcionisanja krivičnih dela u vezi sa drogom predstavlja perpetuum mobile zatvoreničke populacije bez uticaja na stanje kriminaliteta, jer za najveći broj prestupnika otvara okretna povratna vrata ulaska u krivičnopravni sistem, u koji se posle izvršene sankcije iznova vraćaju.² Naime, društvena reakcija na kriminalitet droga je još pre nekoliko decenija globalno dobila karakter "rata objavljenog drogama".³ U ovom "ratu" formalno-pravna reakcija je konstantno pooštravana i proširivana, tako da se i broj broja lica lišenih slobode u vezi sa ovim krivičnim delima, kao i broj osuđenih na kaznu zatvora, stalno povećavao, pa tako snažno doprineo i fenomenu prenaseljenosti penitensijarnih ustanova, uz dodatni problem postupanja sa osuđenima sa narkoadikcijom.⁴ Sa druge strane, konstantno se povećava i broj lica nad kojima se sprovode nezavodske krivične sankcija, kao i druge mere alternativnog karaktera, što zahteva angažovanje značajnih ljudskih i finansijskih resursa i njihovo stalno uvećavanje, kao i izuzetne organizacione napore. Uprkos svemu, recidiv ovih krivičnih dela je u velikom broju slučajeva gotovo neizbežan.⁵ Istovremeno, kaznenu i drugu formalnu reakciju prate i procesi socijalnog konstruisanja stereotipne populacije koja ugrožava red i blagostanje ostalih građana.⁶ Zavisnici od narkotika nisu samo identifikovani kao rizična populacija, nego su i locirani i etiketirani kao izvor nesigurnosti i rizik za bezbednost ostalih građana, što ih dodatno stigmatizuje, oduzima određene socijalne pogodnosti i dodatno otežava, pa čak i onemogućuje prosocijalnu organizaciju života.

Neposredan razlog koji problem formalne reakcije na narkokriminalitet čini posebno akutnim jeste skromni učinak koji ne opravdava ogromna ulaganja,⁷ obzirom na to da su savremeni sistemi kontrole kriminaliteta izrazito menadžerski orjentisani i usmereni na brze, vidljive i ekonomski isplative rezultete. Iscrpljivanje javnih resursa i hronično smanjenje

² Warner, T., Kramer, J.H. (2009): Closing The Revolving Door? Substance Abuse Treatment as an Alternative to Traditional Sentencing for Drug-Dependent Offenders, *Criminal Justice and Behavior*, Vol.36, No.1; 89-109;

³ M. Linch: Theorizing the role of the "war on drugs" in US punishment, *Theoretical Criminology*, 16(2), 2012, 175-199; Radulović, D.: Pristup proučavanju društvene kontrole droga, I: Konstrukcija problema, *Sociologija*, vol. L (2008), 2: 113-152;

⁴ Bewely-Taylor, D., Hallan, C., Allen, R. (2009): The incarceration of Drug Offenders, An Overview, The Beckley Foundation Drug Policies Program;

⁵ Harrison, L. D. (2001): The Revolving Prison Door for Drug-Involved Offenders: Challenges and Opportunities, *Crime&Delinquency*, Vol. 47, No. 3, 462-484;

⁶ Amundson, K., Zajicek, A.M., Hunt, V. (2014): Pathologies of the Poor: What do the War on Drugs and Welfare Reform Have in Common? *Journal of Sociology&Welfare*, Vol. XLI, No. 1. 5-28;

⁷ EMCDDA, Selected issues 2009, Drug offences: sentencing and other outcomes; EMCDDA, Selected issues, 2008, Towards a better understanding of drug related public expenditure in Europe; Kuziemko, I. Levitt, S. D., An empirical analysis of imprisoning drug offenders, *Journal of Public Economics*, 88 (2004) 2043 – 2066;

ulaganja u socijalni standard građana utiču na slabljenje političke volje i opadanje javne podrške kazneno-populističkim merama objavljenog „rata drogama“.⁸

Promena u pristupu problemu krivičnih dela u vezi sa drogom i veliki zaokret u definisanju krivično-pravno pravne reakcije, na globalnom planu jasno se uočava krajem devedesetih, kada se okviru UN, kao i na nivou EU, nizom dokumenata afirmiše se izgradnja sistema mera alternativnih kažnjavanju i zatvaranju.⁹

Novi koncept formalne reakcije na narkokriminalitet, zadržavajući u fokusu i kriminalitet proizvodnje i distribucije narkotika, usmeren je prevashodno na kriminalitet narkozavisnika, odnosno na smanjenje potrebe za narkoticima. Prevencija upotrebe droga i smanjenje potražnje treba da redukuje i druge negativne pojave, uključujući i kriminalitet. U tom smislu je realno i logično očekivanje smanjenja krivičnih dela u vezi sa upotrebom droga, posledično i smanjen pritisak na pravosudne, kaznene i druge ustanove. Konačno, smanjena potražnja bi trebalo da redukuje i kriminalitet proizvodnje i distribucije droga.¹⁰ U fokusu formalne reakcije jesu konzumenti narkotika i osnovne mere primarno podrazumevaju prevencija upotrebe narkotika i edukaciju, zatim zdravstvene mere tretmana zavisnika radi apstinencije i punog unapređenja ličnog zdravlja, dostojanstva i sigurnosti. Krivično-pravno mere nisu isključene, ali su zasnovane na pozitivnoj prevenciji, zdravstveno orijentisane, uključuju tretman i rehabilitaciju, kao i mere postpenalne zaštite i socijalne reintegracije.¹¹

Cilj primene novih mera na planu individualnog prestupnika jeste odgovarajuća krivično-pravna reakcija na izvršeno krivično delo, ali i tretman adicije i maksimalno redukovanje prateće stigmatizacije. Na nivou šire socijalne zajednice cilj primene alternativnih mera jeste smanjenje potražnje narkotika, smanjenje krivičnih dela povezanih sa pribavljanjem narkotika, kao i smanjenje zdravstvenih i drugih socijalnih rizika po građane. Na nivou držanih struktura primena ovih mera treba da smanji pritisak na krivično-pravni sistem, da rastereti sudove i

⁸ Pratt: J.(2007). Penal Populism, Routledge, London & New York,

⁹ United Nations (1998b), Declaration on the Guiding Principles of Drug Demand Reduction, New York; UNDOC (2010), From coercion to cohesion treating drug dependence through health care, not punishment, United Nations, New York; Drug Abuse treatment and Rehabilitation, A Practical Planning and Implementing Guide, United Nations, New York, 2003; Council of the European Union (2012), EU Drug Strategy (2013-20); EU Action Plan on Drugs 2013-16 (Action 21);

¹⁰ A New Approach to Reduce Drug Demand, International Task Force on Strategic Drug Policy, 2005;

¹¹ Mc Sweeney, T., Stevens, A., Hant, N., Turnbull, P.J.: Twisting Arms Or a Helping Hand?: Assessing the Impact of ‘Coerced’ and Comparable ‘Voluntary’ Drug Treatment Options, British Journal of Criminology (2007) 47 (3): 470-490;

penitensijarne ustanove i smanji troškove.¹² U tom smislu, kao način reakcije koji ima potencijal da ispuni sve ove ciljeve, posebno je zanimljiva praksa tzv. sudova za drogu.

2. Sudovi za drogu kao primer alternativnog pristupa kontroli kriminaliteta narkozavisnika

Koncept „sudova za drogu“ kao posebno specijalizovanih sudova za krivična dela koja su izvršena od strane narkozavisnika, razvijan u američkoj praksi u protekle dve decenije, primenjen je i u nekim evropskim zemljama, za sada najčešće kao pilot projekat (Irska; Škotska, Engleska, Wels, Norveška, Belgija). Razlikuje se od klasičnih krivičnih sudova po tome što se prevashodno bavi supervizijom i merama potrebne pomoći i podrške počiniocu u toku pohađanja programa tretmana, a ne klasičnim sudskim procesom.¹³

2.1. Koncept sudova za drogu

Alternativni sudovi za drogu predstavljaju poseban i specifičan koncept unutar pravosudnog sistema čiji je osnovni cilj da putem tretmana, uz aktivniju nadzornu ulogu suda, utiču na učinioca krivičnog dela, koji je ujedno i zavisnik od upotrebe droga, da prestane sa korišćenjem opojnih droga a samim tim i sa vršenjem krivičnih dela.¹⁴ Naglasak je stavljen na tretman i rehabilitaciju, s obzirom na to da se, u kontekstu alternativnih sudova za drogu, krivično pravosuđe posmatra više kao terapeutsko, a manje kao punitivno sredstvo.¹⁵ Kao ključne komponente koncepta sudova za drogu najčešće se navode sledeće: 1. sudovi za drogu integrišu službe za tretman zavisnika od alkohola i droga sa pravosudnim sistemom; 2. putem korišćenja neadversarijalnog pristupa, tužilac i odbrana unapređuju javnu bezbednost i ujedno štite pravo učesnika na pravičan postupak; 3. podobni učesnici se rano identifikuju i bez odlaganja uključuju u program pred sudovima za drogu; 4. sudovi za drogu obezbeđuju pristup kontinuiranom tretmanu za odvikavanje od alkohola i droga, ili drugom sličnom tretmanu i službama za rehabilitaciju; 5. apstinencija se nadzire čestim testovima o prisustvu alkohola ili droge; 6. koordinirajuća strategija uređuje sudski odgovor na poštovanje pravila programa od strane učesnika pred sudovima za drogu; 7. tekuća interakcija sudova za drogu sa svakim

¹² Stevens, A., Staver, H., Brentari, C. (2010); Criminal Justice approaches to harm reduction in Europe, Harm reduction: evidence, impacts and challenges, EMCDDA, Lisabon, 379-402;

¹³ EMCDDA (2015), Alternative to punishment for drug using offenders, EMCDDA Papers, Luxemburg;

¹⁴ U.S. Department of Justice – Bureau of Justice Assistance, Defining Drug Courts: The Key Components, http://www.unodc.org/documents/ungass2016/Contributions/Civil/Drug_Court_Professionals/Key_Components.pdf, 28.05.2015.

¹⁵ Turner, S. et al., „A Decade of Drug Treatment Court Research“, Substance Use & Misuse 37/2002, 1491.

učesnikom je od suštinske važnosti; 8. nadzor i evaluacija služe za merenje dostignuća ciljeva programa i ocenjivanje efektivnosti; 9. kontinuirana interdisciplinarna edukacija unapređuje efikasno planiranje, implementaciju i delovanje sudova za drogu; 10. saradnja između sudova za drogu, javnih agencija i društvenih organizacija stvara lokalnu podršku i povećava efikasnost programa pred sudovima za drogu.¹⁶

Sudovi za drogu podrazumevaju aktivnu ulogu interdisciplinarnih timova kojima upravljaju sudije, a unutar kojih je obezbeđena koordinacija i saradnja velikog broja stručnjaka – tužilaca, branilaca, onih koji se staraju o sprovođenju tretmana, službenika za probaciju, službenika za tretman i edukaciju, stručnjaka iz socijalnih službi i policije.¹⁷ Potreba uključenosti i saradnje ovako velikog broja stručnjaka iz različitih oblasti proizlazi iz samog koncepta sudova za drogu u čijoj osnovi je shvatanje zavisnosti od alkohola i droga kao bolesti i potreba za razumevanjem svih fizioloških, psiholoških i biheavioralističkih posledica takve zavisnosti. Cilj svih učesnika jeste da se obezbedi najoptimalniji plan za lečenje i oporavak učinioca krivičnog dela koji je zavisan od upotrebe alkohola ili droga.¹⁸ U tretman mogu biti uključeni i stručnjaci za posebne potrebe pojedinih učesnika programa, na primer učesnika koji imaju mentalnih problema, koji su strani državljanima, ili specifične potrebe učesnika programa (materinstvo, trudnoća). Takođe, ako učesnik boluje od neke zarazne bolesti ili ima mentalnih problema, u tretman će biti uključene i ustanove javnog zdravlja.¹⁹

Jedno od ključnih obeležja sudova za drogu jeste i ciljna populacija, odnosno učinioci krivičnih dela koji se mogu pojaviti kao učesnici tretmana. Sudovi za drogu su namenjeni učiniocima krivičnih dela koji su ta dela učinili usled zavisnosti od upotrebe droga. Međutim, od samog nastanka ovih sudova ideja nije bila da se u tretman uključuju sva lica koja vrše krivična dela usled zavisnosti od upotrebe opojnih droga, veća samo oni učinioci u odnosu na koje postojeći popravni programi ne daju rezultate, tj. oni koji ne poštuju uslove probacije, koji su bili ponovo uhapšeni ubrzo nakon što su izdržali prethodnu kaznu lišenja slobode i oni koji su se iznova pojavljivali pred sudom zbog novih optužbi.²⁰ Mada se uslovi koji su potrebni da bi se učinilac smatrao podobnim za program pred sudom za drogu se veoma razlikuju od jedne do druge države u Americi, jedan od uslova koji postoji kod skoro svih sudova za drogu jeste

¹⁶Marlowe, D.B.: *Painting the Current Picture: A National Report on Drug Courts and Other Problem-Solving Court Programs in the United States*, National Drug Court Institute, Alexandria 2011., 15.

¹⁷ Driscoll-Connolly, D.; „Drug Treatment Court Overview“, 1.

¹⁸ Turner, S. et al., 1491.

¹⁹ Cooper, C.S.; *Drug Courts: Current Issues and Future Perspectives*, *Substance Use & Misuse* 38/2003, 1682-1683.

²⁰ Marlowe, D.B.; *Targeting The Right Participants For Adult Drug Courts*, National Drug Court Institute, Alexandria 2012/1, vol. VII, 1.

da se radi o nenasilnom učiniocu krivičnog dela sa postojećom evidencijom o zavisnosti od upotrebe droga. Pod nenasilnim učiniocem krivičnog dela se najčešće podrazumeva učinilac koji ranije nije ni optužen ni osuđen za neko teže krivično delo sa elementima nasilja.²¹ Određeni broj sudova za drogu ograničava podobnost učesnika programa samo na one izvršioce koji uopšte nemaju kriminalnu istoriju, dok veći broj dozvoljava da se u program uključi svaki učinilac koji ispunjava pravne i kliničke uslove, bez obzira na broj ranijih osuda,²² što se generalno uzima kao dobro rešenje s obzirom na to da probacija i kazne zatvaranja, koje su već bile izricane ovim učiniocima krivičnih dela, nisu uspele da spreče dalju upotrebu droga i kriminalnu aktivnost. Zatim, čini se da praksa ukazuje da je efikasnije da se tretmanima pred sudovima za drogu podvrgnu učinioci sa ozbiljnijim problemima zavisnosti, nego učinioci sa manjim problemima koji mogu biti izlečeni kroz druge programe.²³ Vremenom se proširio i opseg krivičnih dela koja mogu biti predmet postupka pred sudovima za drogu. Na početku su to uglavnom bila krivična dela držanja droga, a kasnije su uključene i druga krivična dela povezana sa narkoadikcijom, krađa i druga krivična dela protiv imovine, prostitucija, vožnja u stanju intoksikacije.²⁴ Sudovi za drogu su su prevashodno upućeni na kriminalitet narkozavisnika, zbog čega najveći broj sudova za drogu i dalje isključuje učinioce koji su optuženi za trgovinu drogama.²⁵ U pogledu vrsta droga, uglavnom svi sudovi prihvataju zavisnike od bilo koje vrste droga, uključujući i zavisnike od alkohola.²⁶

Proširivanje kruga učinilaca krivičnih dela koji mogu biti učesnici programa pred sudovima za drogu, uticalo je i na razvijanje različitih modaliteta sudova. Naime, sudovi za drogu su u početku bili nadležni samo za punoletne učinioce krivičnih dela, ali je uspeh koji su svojim programom postigli uticao na osnivanje posebnih sudova za drogu namenjenih isključivo maloletnim učiniocima koji su krivična dela izvršili usled zavisnosti od upotrebe droga.²⁷ Pored ove dve vrste, razvili su se i sudovi za drogu namenjeni i nekim drugim kategorijama učinioca krivičnih dela: 1. roditeljima koji su zavisni od upotrebe droga i ujedno zlostavljaju svoju decu, 2. onima koji su optuženi za vožnju pod dejstvom alkohola ili droga, 3. onima koji su osuđeni uslovno ili se nalaze na uslovnom otpustu, a zavisni su od upotrebe

²¹ Mitchell, O. et al.: Assessing the effectiveness of drug courts on recidivism: A meta-analytic review of traditional and non-traditional drug courts, *Journal of Criminal Justice* 40/2012, 61.

²² Cooper, C.S., 1680.

²³ U.S. Department of Justice – Office of Justice Programs, Looking at a Decade of Drug Courts, <https://www.ncjrs.gov/html/bja/decade98.htm>, 01.06.2015.

²⁴ Cooper, C.S., 1680.

²⁵ Mitchell, O. et al., 61.

²⁶ Cooper, C.S.; 1680-1681.

²⁷ Marlowe, D.B.: (2011a), 8.

droga, 4. studentima koji koriste drogu i usled toga se suočavaju sa isključenjem sa koledža (sudovi za drogu u okviru kampusa), 5. pripadnicima manjinskih etničkih zajednica, 6. osobama koje su zavisne od upotrebe droga, a koje su osuđene za krivična dela koja spadaju u federalnu nadležnost i nalaze se na uslovnom otpustu sa nadzorom, 7. ratnim veteranima koji imaju problem zavisnosti.²⁸

2. 2. Postupak pred sudovima za drogu

Postupak pred sudovima za drogu može da bude organizovan na nekoliko načina. Prvo, kao diverzioni postupak koji započinje odmah nakon hapšenja učinioca, pre izjašnjavanja o krivici, i završava se odbacivanjem optužbe ako učinilac uspešno okonča tretman, odnosno nastavljanjem redovnog postupka ako tretman ne bude uspešno okončan. Drugo, kao diverzioni postupak koji funkcioniše kao prethodno navedeni, ali učinilac mora da potpiše dokument u kome priznaje sve činjenice i dokaze koji se nalaze u policijskom izveštaju o krivičnom delu. Razlog je briga tužioca da se slučaj ne „ohladi“ dok je učinilac u programu.²⁹ Treće, kao diverzioni postupak u kome se učinilac izjašnjava o krivici, a zatim se postupak odlaže do okončanja tretmana. Četvrto, kao model u kome se učinilac, kome je nakon sprovedenog krivičnog postupka izrečena probacija, za period probacije podvrgava tretmanu pred sudom za drogu. Ovaj model se uglavnom koristi kod učinilaca težih krivičnih dela.³⁰ Peto, model koji podrazumeva da se učiniocu koji se nalazi na probaciji i kod koga postoji mogućnost njenog opozivanja zbog kršenja postavljenih uslova (kao što je pozivan test na drogu), umesto opozivanja probacije ponudi podvrgavanje tretmanu pred sudom za drogu. Šesto, mešoviti model koji omogućava sudovima da koriste više navedenih modela u zavisnosti od karakteristika učinilaca krivičnih dela i tako omoguće dostupnost tretmana velikom broju različitih učinilaca.³¹

Kako sudovi za drogu nisu specijalni, posebni sudovi, već samo specifični koncepti u okviru krivičnih sudova, tako se i dodeljivanje predmeta sudijama pojedincima vrši na način da se oni ovim predmetima bave najčešće deset časova nedeljno, kao dodatak vremenu u kome vode redovne krivične postupke. Samo u slačaju da postoji veliki broj predmeta u nadležnosti sudova za drogu, može biti određen sudija koji će se baviti isključivo ovim predmetima.³²

²⁸ Ibid.

²⁹ Marlowe, D.B.; Meyer, W.G.: The Drug Court Judicial Benchbook, National Drug Court Institute, Alexandria 2011, 33.

³⁰ Ibid., 34.

³¹ Ibid.

³² Cooper, C.S.:1683.

Sam postupak pred sudom za drogu počinje ubrzo nakon hapšenja, i u ovoj fazi tužilac ima ključnu ulogu. Naime, nakon što je neko lice uhapšeno zbog izvršenja krivičnog dela usled zavisnosti od upotrebe droga, javni tužilac vrši proveru podobnosti učinioca da bude učesnik tretmana pred sudom za drogu. Ovo je *provera od strane pravosudnog sistema* (uglavnom je vrši javni tužilac, ali može i neko iz sudske uprave, osoblje suda uključeno u tretman, službenik za probaciju itd.), u okviru koje se najčešće cene ranija osuđivanost i vrsta i težina krivičnog dela.³³ Radi zaštite javnog interesa, tužiocu je data mogućnost da izuzme neke slučajeve iz nadležnosti sudova za drogu, na primer slučajeve koji uključuju veoma rizične učinioce krivičnih dela, slučajeve koji su u vezi sa drugim slučajevima, kao i slučajeve koji su izazvali interesovanje javnosti.³⁴

Sledeća faza jeste *klinička provera* koju može da sprovede neko od službenika tretmana pred sudom za drogu, službenika za probaciju ili neki drugi službenik koji ne mora da poseduje veliko iskustvu u postavljanju dijagnoza, tretmanu i proceni. Cilj ove faze je da se u razgovoru sa učiniocem utvrdi da li učinilac ima problem zavisnosti od upotrebe droga, da li je zavisnost takva da može biti tretirana u programu pred sudom za drogu i da li je učinilac voljan da pristupi programu i da se uključi u tretman.³⁵

Ukoliko se na osnovu provere od strane pravosudnog sistema i kliničke provere utvrdi da je učinilac podoban da bude učesnik tretmana pred sudom za drogu, ugovara se sastanak sa javnim pravobraniocem, najčešće već narednog dana, kako bi stekao uvid u to šta se izvršiocu stavlja na teret i kako bi mu objasnio kako funkcioniše tretman i koje su njegove prednosti u odnosu na redovni postupak.³⁶ Ako učinilac pristane da se uključi u tretman, već narednog dana se pojavljuje na saslušanju pred sudijom za drogu, koji ponovo objašnjava način funkcionisanja tretmana. Zatim se učinilac konačno izjašnjava o svom uključivanju u tretman. pristanak učinioca omogućava zaključivanje ugovora u kome detaljno regulišu pravila učestvovanja u programu suda za drogu.³⁷

Sve faze postupka se odvijaju sukcesivno, neposredno jedan za drugom i u vrlo kratkom vremenskom periodu, što je posledica shvatanja zavisnosti kao bolesti, a samim tim i potrebe da se učinilac što pre uključi u tretman. Faza koja sledi odmah nakon uključivanja u tretman jeste *procena*, u okviru koje se za svakog učesnika utvrdjuje plan individualnog

³³ Peters, R.H., Peyton, E.: Guideline for Drug Courts on Screening and Assessment, American University – Justice Programs Office, 1998, 3.

³⁴ Turner, S. et al., 1491.

³⁵ Peters, R.H., Peyton, E.: 3-10.

³⁶ Cooper, C.S.:1673.

³⁷ Driscoll.-Connolly, D.:1.

tretmana koji treba da bude maksimalno prilagodjen stanju i potrebama ucesnika programa. Procenu sprovode klinički obučeni i kvalifikovani savetnici, psiholozi, psihijatri, socijalni radnici i bolničari, i ona obuhvata procenu obima i prirode zavisnosti, utvrđivanje posebnih psihosocijalnih problema, mentalnih poremećaja, utvrđivanje uticaja koji zavisnost ima na učesnika, posebno uticaja na vršenje krivičnih dela, utvrđivanje posebnih psihičkih problema koji treba da budu tretirani tokom programa, itd.³⁸ Procena nije jednokratna, nego predstavlja tekući proces, koji omogućava prilagođavanje novim problemima koji se mogu pojaviti tokom tretmana, kao i prilagođavanje napredovanju učesnika u postupku lečenja.³⁹

Tokom samog trajanja programa pred sudom za drogu, ključnu i veoma aktivnu ulogu ima sudija za drogu, koji upravlja čitavim programom i odlučuje o svim pravnim i proceduralnim pitanjima. Naime, sudija svojim ovlašćenjima i autoritetom podstiče da tretman zaista bude uspešan i doprinese rehabilitaciji učinioca u mnogo većoj meri u poredjenju sa drugim sličnim postupcima u pravosudnom sistemu.⁴⁰ Većina programa pred sudovima za drogu traje od 12 do 18 meseci, s tim što program može trajati i duže kada je to potrebno da bi učesnik ispunio sve predviđene uslove i obaveze. Iako se tretmani razlikuju od jednog do drugog učesnika, u zavisnosti od njihovog stanja i potreba, svi učesnici se podvrgavaju nasumičnim nedeljnim testovima na drogu i alkohol i moraju da prisustvuju redovnim saslušanjima pred sudom, na kojima sudija proverava njihov eventualni napredak u tretmanu. Testovi i saslušanja se u početnoj fazi programa obavljaju čak i nekoliko puta nedeljno, a zatim se njihov broj umanjuje kako učesnik napreduje u programu.⁴¹ Ako učesnik napreduje u tretmanu, može biti nagrađen, na primer, usmenom pohvalom ili smanjenim nadzorom, ili individualni plan tretmana može biti izmenjen, na primer, smanjenjem broja pojavljivanja pred sudijom ili broja testova na drogu i alkohol. U slučaju kršenja obaveza sudija može i da kazni učesnika, na primer, nalaganjem rada u javnom interesu ili čak kratkotrajnim zatvaranjem.⁴² Kažnjavanje može uslediti i nakon pozitivnog testa na drogu ili alkohol, mada pozitivan test ne vodi odmah isključivanju iz programa, jer se čitav koncept sudova za drogu temelji na shvatanju narkozavisnosti kao bolesti, pa u tom smislu pozitivan test može biti samo znak da je neophodno primeniti intenzivniji tretman prema konkretnom učesniku.⁴³ Takođe, kako program odmiče, i

³⁸ Peters, R.H., Peyton, E.:4-5.

³⁹ Ibid., 21.

⁴⁰ Goldkamp, J.S., White, M.D., Robinson, J.B.: Do Drug Courts Work? Getting Inside the Drug Court Black Box, *Journal of Drug Issues* 31(1)/2001, 29.

⁴¹ Marlowe, D.B. 2011, 7.

⁴² Ibid.

⁴³ Cooper, C.S.:1677.

neke dodatne obaveze mogu biti nametnute učesniku, na primer da pronade posao, da završi školovanje, da redovno isplaćuje izdržavanje dece itd.⁴⁴

Svi članovi interdisciplinarnog tima stručnjaka koji su uključeni u program su vodjeni su idejom da će izlečenje i rehabilitacija učinioca krivičnog dela omogućiti njegovo ponovno uključivanje u društvo kao punopravnog člana, a samim tim i uticati na njega da više ne vrši krivična dela. Generalno, duži programi čine izvesnijim željeni rezultat, zbog čega se i stručni timovi zalažu da učinilac što je duže moguće ostane u programu.⁴⁵ Ipak, kao što je napomenuto, najvažnija je uloga sudije, koja mora da bude terapeutski orijentisana. Naime, sudija mora da razvije fleksibilnu, neposrednu i ličnu vezu i interakciju sa svakim učesnikom programa, da radi sa njima u kontinuitetu i redovno obavlja razgovore, kako bi im ukazivao na sve pozitivne strane tretmana i napretka i osigurao njihov ostanak u programu što je duže moguće.⁴⁶ Ono što je najvažnije podstaći kod učesnika jeste njegova motivacija da postigne i održi apstinenciju, odnosno da shvati da ima problem zavisnosti i kako da se sa tim izbori, da se izleči od zavisnosti, i na kraju, da razvija i jača lične osobina i veština koje će mu omogućiti da više ne koristi drogu.⁴⁷ Na ovaj način, sudija direktno utiče na lečenje učinioca krivičnog dela od zavisnosti, a samim tim doprinosi i cilju tretmana pred sudovima za drogu.

Branilac ima sporednu ulogu u postupku pred sudom za drogu, s obzirom na to da on eventualno u početnoj fazi može da savetuje učinioca krivičnog dela da pristane na tretman, a tokom samog tretmana se, kao i svi ostali, stara da učesnik ne napusti tretman. U postupak su uključeni i službenici suda za drogu koji nadziru sprovođenje tretmana i obaveštavaju sudiju za drogu o svim važnim informacijama.⁴⁸

Postupak pred sudom za drogu može biti okončan na dva načina. Prvo, ako učinilac prekrši neki od uslova programa pred sudom za drogu, dolazi do izvršenja sankcije koja mu je izrečena, odnosno do nastavljanja redovnog postupka nakon čega se izriče sankcija. Razlozi za bezuspešno okončanje programa mogu biti izvršenje novog krivičnog dela, ponovno uzimanje droga u više navrata, nepojavljivanje na saslušanju pred sudom ili na zakazanom tretmanu, preporuka službenika programa.⁴⁹ Drugo, ako učinilac do kraja programa ispuni sve uslove,

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Deschenes, E.P. et al.: Drug Courts, Drug Abuse Treatment through Collaboration Practice and Research Partnerships that Work, 87.

⁴⁶ Miller, E.J.: Embracing Addiction: Drug Courts and the False Promise of Judicial Interventionism, Ohio State Law Journal 65/2004, 1494.

⁴⁷ Marlowe, D.B..Meyer, W.G :70-71.

⁴⁸ Hora, P.F. Schma, W.G..Rosenthal, J.T.A.: Therapeutic Jurisprudence and the Drug Treatment Court Movement: Revolutionizing the Criminal Justice System`s Response to Drug Abuse and Crime in America, Notre Dame Law Review 2(74)/1999, 479.480.

⁴⁹ Cooper, C.S.:1687.

smatra se da je uspešno okončao tretman. Ovi uslovi se pre svega odnose na izlečenje od zavisnosti od droga, ali mogu biti određeni i neki dodatni: da plati određene troškove programa, da se zaposli, obavi određen društveno koristan rad itd. U zavisnosti od modela postupka koji se primenjuje pred konkretnim sudom za drogu, nakon uspešnog okončanja tretmana, optužba može biti odbačena, ili može doći do ublažavanja izrečene krivične sankcije.⁵⁰

Kao pozitivna karakteristika postupka pred sudovima za drogu može se pomenuti i organizovanje službi koje pružaju pomoć učesnicima nakon uspešno okončanog programa. Ovakve službe postoje u okviru većine sudova za drogu u Americi i njima rukovode sami službenici tretmana. Pomoć se uglavnom sastoji u otvaranju linija za pomoć, omogućavanju prisustvovanja grupnim terapijama, itd.⁵¹

2 3. Evaluacija učinka sudova za drogu

Prva istraživanja koja su objedinila veliki broj dotadašnjih studija u vezi sa sudovima za drogu i sumirala rezultate do kojih se došlo, a koji se uglavnom odnose na uticaj sudova za drogu na ponovno korišćenje droga i povrat učesnika programa, kao i uticaj na ukupne troškove pravosudnog sistema u Americi, objavljena su krajem devedesetih. Njihovi rezultati ukazuju na sledeće: 1. sudovi za drogu su uspešni u zadržavanju u tretmanu učesnika koji su zavisni od upotrebe droga, a pri tom imaju i kriminalnu prošlost; 2. sudovi za drogu obezbeđuju sveobuhvatniji nadzor nad učinocima krivičnih dela koji su ujedno i zavisni od upotrebe droga, u odnosu na druge oblike društvenog nadzora; 3. korišćenje droga i kriminalno ponašanje su bitno smanjeni za vreme trajanja programa pred sudom za drogu; 4. kriminalno ponašanje je smanjeno nakon okončanja programa, posebno ako je okončanje uspešno (iako je samo par istraživanja vodilo evidencije o povratu u periodu dužem od jedne godine nakon završetka programa); 5. sudovi za drogu smanjuju troškove, i to troškove kazni zatvaranja, sredstava za borbu protiv kriminala i troškove čitavog pravosudnog sistema; 6. sudovi za drogu su veoma uspešni u premošćavanju razlika između sudova i tretmana, odnosno sistema javnog zdravlja, što je dovelo do uključivanja i saradnje velikog broja različitih stručnjaka unutar pravosudnog sistema.⁵²

Novija istraživanja⁵³ dolaze do zaključka da se efekti sudova za drogu razlikuju s obzirom na to o kojoj vrsti ovih sudova se radi. Kada su u pitanju sudovi za drogu za punoletne

⁵⁰ Ibid., 1688.

⁵¹ Ibid., 1683.

⁵² Belenko, S: Research on Drug Courts: A Critical Review, National Drug Court Institute Review 1(1)/1998, 21.

⁵³ Sevigny, E.L., Fuleihan, B.K, Ferdik, F.V.: Do drug courts reduce the use of incarceration?: A meta-analysis, Journal of Criminal Justice 41/2013, 416. Mitchell, O. et al., 69

učinioce krivičnih dela, oni smanjuju stopu ukupnog povrata za oko 12% i stopu povrata povezanog sa zavisnošću od upotrebe droga za oko 13% i ovo smanjenje traje najmanje tri godine nakon okončanja programa. Sudovi za drogu, u poređenju sa probacijom, smanjuju ukupan povrat za 12,4%, a povrat povezan sa zavisnošću od droga za 13%. Zatim, sudovi za drogu su za četiri puta povećavaju trajanje apstinencije zavisnika od metamfetamina i smanjuju njegovu upotrebu za više od 50% u odnosu na vanbolničke tretmane.

Međutim, sudovi za drogu namenjeni maloletnim učiniocima krivičnih dela imaju relativno mali efekat na povrat, odnosno smanjuju povrat za oko 6,5%. Iako istraživanje nije dalo odgovor na pitanje zašto je manji efekat na povrat kod ovih sudova, dve činjenice su navedene kao relevantne: prvo, ovi sudovi uglavnom u tretman uključuju visoko rizične maloletne učinioce krivičnih dela, dok ostali sudovi za drogu najčešće isključuju mogućnost da upravo visoko rizični učinioци uđu u program; drugo, ovi sudovi su manje zahtevni i intenzivni u pogledu programa i tretmana, na primer, testiranja na drogu i saslušanja pred sudom su ređa, a sami programi traju kraće.

U pogledu troškova pravosudnog sistema, zaključeno je da na svaki dolar uložen u sudove za drogu, poreski obveznici uštede 3,36 dolara na ime troškova izbegnutog redovnog krivičnog postupka. Sudovi za drogu smanjuju troškove u proseku od 3000 do 13 000 dolara po učesniku (na ime smanjenja troškova kazni zatvaranja, ponovnog hapšenja i suđenja, smanjenja viktimizacije).

Istraživanje koje je sprovedla Nacionalna asocijacija stručnjaka sudova za drogu⁵⁴ je pokazalo da sudovi za drogu smanjuju stopu vršenja krivičnih dela, s obzirom na to da 75% učesnika koji uspešno okončaju tretman ne budu ponovo uhapšeni najmanje dve godine nakon okončanja. Takođe, pojedini sudovi za drogu smanjuju stopu vršenja krivičnih dela najmanje tri godine nakon okončanja programa, a to se može produžiti čak i do 14 godina. Sudovi za drogu smanjuju stopu vršenja krivičnih dela za 45% više nego izricanje drugih krivičnih sankcija.

Mada treba imati u vidu da sama priroda procesa u kojima se mere efekti alternativne reakcije na kriminalitet narkoadikcije nameće određena ograničenja u pogledu evaluacije i merenja ostvarenih rezultata, kao i da da kriterijumi evaluacije mogu biti veoma različiti i da izbor zavisi od toga šta se meri kao indikator (na primer, narko apstinencija ili umanjeno konzumiranje droga, izvršavanje rehabilitativnih programa u celini ili socijalna reintegracija, redukcija izvršenih krivičnih dela ili redukcija korišćenja narkotika), zatim da postoji problem

⁵⁴ <http://www.nadcp.org/learn/do-drug-courts-work>, 07.06.2017.

nedostajućih kontrolnih grupa, programi sudova za drogu se mogu oceniti kao efikasniji i efektivniji i sa manje negativnih posledica u odnosu na samo kažnjavanje, odnosno krivično-pravno sankcionisanje.⁵⁵

3. Sudovi za drogu – iskustvo potrebno i relevantno i za domaće dileme krivično-pravne reakcije na kriminalitet narkozavisnika?

Narkokriminalitet i pitanje odgovarajuće krivično-pravne reakcije je aktuelno i u Srbiji iz istih razloga kao i na globalnom nivou. Mada je kazneno-populistički pristup kontroli kriminaliteta u Srbiji još uvek veoma snažan i uživa jasnu javnu podršku, domaća javnost, i opšta i stručna, ukazuje i na potrebu promene koncepta krivično-pravne reakcije na kriminalitet u vezi sa drogama, pre svega u pogledu krivičnih dela narkozavisnika.⁵⁶ Mogući pravci za sada nisu jasno artikulisani, i praćeni su nerazgraničenjem i nerazumevanjem pojmova legalizacije, dekriminalizacije. Dok opšta javnost povremeno argumentuje opravdanost legalizacije tzv. lakih droga, stručna javnost najčešće apostrofira krivično delo neovlašćenog držanja opojnih droga (čl. 246a KZ) i njegovu eventualnu dekriminalizaciju, ili bar dekarcerizaciju ili depenalizaciju. I u jednom i u drugom slučaju nedostaje šire sagledavanje i konceptualizacija mogućih rešenja. Na parcijalni pristup ukazuje i nepovezanost krivično-pravne i medicinsko-socijalne perspektive narkoadikcije i s njom povezanog kriminaliteta.

Prema nekim procenama u Srbiji ima oko 30 000 registrovanih narkomana, realna brojka se verovatno kreće oko 100 000 ili više. Stanje adikcije je i u našim uslovima tesno povezano sa vršenjem različitih krivičnih dela i sa povratom. Krivično-pravno sankcionisanje, a posebno kažnjavanje samo po sebi, ne rešava problem narkomanskog kriminaliteta, nego počinioce iznova dodatno stigmatizuje i marginalizuje i uporedo otvara nove probleme medicinsko-socijalne prirode. Primena mere bezbednosti obaveznog lečenja narkomana praktično daje skromne rezultate, u konceptualnom smislu je anahrona i neodgovarajuća novom pristupu krivično-pravnog reagovanja na narkokriminalitet, a suštinski nedovoljna jer se uglavnom svodi na supstitucionu terapiju. Rehabilitativni programi su malobrojni, nedovoljno

⁵⁵ McSweeney, T., Stevens, A., Hant, N., Turnbull, P.J: Twisting Arms Or a Helping Hand?: Assessing the Impact of ‘Coerced’ and Comparable ‘Voluntary’ Drug Treatment Options, *British Journal of Criminology* (2007) 47 (3): 470-490;

⁵⁶ Delibašić, V.: Suzbijanje zloupotreba opjnih droga sa stanovišta krivičnog prava, Beograd, 2014.; Lazin, DJ.: Krivično-pravna reakcija na narkomaniju, *Izbor sudske prakse*, 9/2004; Delić, N., Krivičnopravni aspekt zloupotrebe droga, zakonodavstvo, teorijski stavovi i sudska praksa; *Kaznena reakcija u Srbiji*, Beograd, 2011, 167-193; Radulović, D.: Pristup proučavanju društvene kontrole droga, I: *Konstrukcija problema*, *Sociologija*, vol. L (2008), 2: 113-152;

organizovani, sistemska prevencija izostaje. Ogromno opterećenje koje kriminalitet ovih osoba predstavlja za pravosudne i druge organe ostaje bez očekivanog rezultata. Sasvim je izvesno da bi dodatno normativno zaoštavanje krivično-pravne represije bilo kontraproduktivno rešenje. Strategija nulte tolerancije nije dala relevantne rezultate na planu kontrole trgovine narkoticima. Krupni akteri narko mreža i dalje ostaju van dometa pravosudnih organa, a kazneno-popravne ustanove pune sitni prestupnici, koje kažnjavanje stigmatizuje, marginalizuje i upućuje u spiralu povrata. Poznati problem domaće sudske prakse stvoren unošenjem zabrane primene ublažavanja kazne za određena krivična dela, među kojima je i krivično delo neovlašćene proizvodnje i distribucije opojnih droga, doveo je u situaciju nemali broj uglavnom mladih osoba da zbog davanja malih količina droge drugome budu osuđeni na kaznu zatvora od tri godine. Broj lica osuđenih za neovlašćeno držanje opojnih droga u manjoj količini i za sopstvenu upotrebu raste (od 1452 osuđena 2011. godine, 1395 sledeće godine, 1443 osuđena 2013. godine, zatim 1676 osuđenih 2014. godine, do 1999 osuđenih 2015, odnosno 2164 osuđenih 2016. godine). Nisu dostupni podaci o uporedo izrečenim merama obaveznog lečenja i o njihovom ishodu. Očigledno je da je domaća kaznena politika u pogledu kriminaliteta zloupotrebe droga veoma rigorozna, veoma skupa i bez očekivanih rezultata. Takođe je očigledno da je potreba lečenja narkoadikcije u domaćem sistemu krivično-pravne reakcije krajnje marginalizovana i samo perifernog značaja. I očigledno je da je čitav sistem ostaje van savremenih kriminoloških i krivično-pravnih shvatanja o društvenoj reakciji na kriminalitet zloupotrebe narkotika.

Kako sudovi za drogu nisu specijalni, posebni sudovi, već samo specifični koncepti u okviru krivičnih sudova, poznavanje ideje i prakse ovih sudova značajno je i za domaću stručnu javnost u promišljanju adekvatne alternative tradicionalnom pristupu kontroli kriminaliteta narkozavisnika.

SNEŽANA SOKOVIĆ, L.L.D.

Professor, Faculty of Law, University of Kragujevac

VIŠNJA RANDJELOVIĆ

Assistant, Faculty of Law, University of Kragujevac

Drug courts - experiences of an alternative approach to controlling the crime of drug addicts

The criminal reaction to drug-related crime is a major challenge for modern crime control systems. The direct reason that makes the problem of a formal response to drug abuse particularly acute is a modest effect that does not justify huge investments, given that modern crime control systems are highly management-oriented and focused on fast, visible and economically cost-effective results. The new concept of a formal response to drug-related crime, while keeping the focus on the crime of drug production and distribution, is primarily aimed at the criminality of drug addicts, that is, reducing the need for narcotics. The paper also discusses and argues the need for a changed approach to controlling the crime of drug addicts in domestic conditions and illustrates the experience of drug courts as an alternative way of social reaction to the crime of a perpetrator in a state of drug addiction. Since drug courts are not special, specialized courts, but only specific concepts within criminal courts, understanding the idea and practice of these courts is also important for the domestic professional public when considering an adequate alternative to the traditional approach to controlling the crime of drug addicts.